

• Száz éve született Weöres Sándor •

Csűrös Miklós

EGYETEMES ÉS MAGYAR GÉNIUSZ

Jegyzetek Weöres Sándorról

Ha verseit, műfordításait vagy prózáját (a nyilatkozatokat, a leveleket is beleértve) emlékezetünkbe idézzük, elragadó költészetén kívül enciklopédikus tudása, hatalmas műveltsége bővületébe kerülünk. Bár olyan középiskolai magyartanárai voltak, mint Pável Ágoston és Szomorú Árpád, műveltségét nagyrészt nem az iskolában szerezte. Érett költőként is disznópásztorkodik Csöngén, életnívója – egy 1946-ban kelt nyilatkozata szerint – „nem éri el a vályogvető cigányokét”. De nyomát sem találni benne a paraszti tehetségek legjobbrait jellemző szociografizáló hajlamnak vagy a nehézségek miatti verejtékességnek, bizonyítási kényszernek. Költői pályáját csodagyerekként kezdte, de a legnagyobb csoda kora kamaszkori ismereteinek pazar gazdagsága, rendszerezettsége és részletekig hatoló alapossága. Rendkívüli kapacitású agy és kivételes memória kellett az adatok és összefüggések tömegének egybegyűjtéséhez és tárolásához.

A szerénység és önlefokozás példajaként emlegetik, Domokos Mátyás az áthúzott *Nagyság* témáját és morálját elemzi vele kapcsolatban. Weöresből azonban nem hiányzik a magabiztos öntudat, a zseniség magától érthetősége. Nem hivatkozott vele, de minduntalan kibukott a gesztusaiból, terveiből, kijelentéseiből, és átjárta egész művészetét. A legnagyobb klasszikus magyar költőkről is úgy beszél, mint elődeiről; vallomást tesz nekik, idézi őket, hódol előttük, de magasabb grádicsról, mint ameddig ők eljutottak.

A *harmadik nemzedék* neve Babits köréből eredt, s tartósan elmarasztaló szellemi közhangulat alakult ki körülötte, amelynek a tragikus sorsú Halász Gábor az egyik nyomatékos hangadója. Kifakad a klasszicizálódás, az archaizálás, a mesterségbeli tudás túlbecsülése ellen, hiányolja a „mai” átlagversből az „érzelmi és értelmi erőfeszítést”, a „nyelvi nyugtalanságot”, a „prozódia lázát”. Nagy kritikus nagy tévedése. Weöres idősebb tekintélyekkel szembe forduló véleményét ismerjük a HARMADIK NEMZEDÉK című gyakran idézett verséből. Érdemes kipillantani levelezésére – személyes kapcsolatai töredékes tükrére – is. A *Nyugat* nagyjai gyermekkorától ismerik és szeretik, Babits, Kosztolányi, Füst a fölfedezői. Ők levélbeli megszólítás szerint a „*Mesterek*”. Az idősebb nemzedékből hasonló rang illeti meg Kodályt, Fülepet, Hamvast, Pável Ágostont, Várkonyi Nándort. A második nemzedékhez is vannak fontos kapcsolatai. Kiemelkedik közülük a Sárközi Györgyhöz és (férje halála után) Sárközi Mártához fűződő munkatársi és baráti viszonya. Nemzedéktársaival látszólag rendszertelenül, valójában lelkiismeretesen és alaposan tájékoztatják egymást ügyes-bajos dolgaikról.

A géniuszt megillető befogadást Weöres nem színlelt alázattal viszonzozza, hanem az adósság törlesztésével és kulturális diplomáciával. Közérdekű terveket gondol ki, nagy léptékű hazai és nemzetközi koncepciói vannak. A harmincas-negyvenes években or-

szágos nemzedéki folyóirat tervén töpreng. Rómában 1948-ban a magyar irodalom arra érdemes részének olasz és francia nyelven való bemutatásához kér támogatást: „Ezzel is csökkenteni lehetne azt a válaszfalat, mely a magyar irodalmat a világirodalomtól elszigeteli.” Ezek és más hasonló tervek nem valósultak meg, pedig nem elvont utópiák, hanem történelmileg, gazdaságilag, reálpolitikailag megalapozott elgondolások. Az absztrahálódás, az ideákhoz fordulás részben annak a fátumnak a következménye, hogy Weöres ésszerű, konkrét nagyszabású tervei a kelet-európai provinciális viszonyok között elsikkadtak.

Holott személyesen érzékeny volt arra, ki milyen feladatot képes ellátni, kire mit érdemes rábízni. Kiragadott példa, hogy figyelemmel kíséri Kiss Tamás debreceni folyóirattervét, s csatlakozásra akarja rábírní „*a jobb fiatal írókat*”. Későbbi adat, hogy a bibliográfus Kozocsa Sándor figyelmét egy történész önéletrajz-kéziratára hívja fel: „*Amint olvastam, mingyárt rád gondoltam, tudva hogy foglalkozol effélével.*” – Az irodalomtörténeti köztudatban nem újdonság Weöres kapcsolata Kenyeres Imre *Diárium* című folyóiratával és könyvkiadójával. Majdnem természetes, hogy Kenyerest kéri meg a MEDÚZA-kötet példányainak szétküldésére. Érzékeny figyelmességének tanújele, amit a KENYERES ZOLINAK címen ismert (Kodálnak küldendő) vers eredeti címéről és a címadás etikettjéről ír: „*Utóirat. – Most jövök rá, Kodály Zoltánnak »Zolika«-verset küldeni bajos. Bizonyosan van a fiadnak beceneve, amit a keresztnév helyébe tehetnénk és akkor el lehet küldeni Kodálnak a verset.*”

Kifogását vagy ellenvéleményét köntörfalazás nélkül közli – igaz, hogy dicséretét, együttérzését is. Várkonyi Nándor irodalomtörténeti és kritikai írásaiban, Keresztury Dezső német irodalmi antológiájában a kihagyásokat, félszegségeket is szóvá teszi, akár értékes alkotás mellőzéséről, akár selejtes munka túlbecsüléséről essék szó. Fiatalon, bár szordínóval, Babitsnak is megírja csalódását lírája 1920 utáni átalakulásában. „*Nekem, ki a »Recitativó« zárt és fagyos muzsikáján nevelődtem lírikussá még alsódiák-koromban, szinte fájdalmas élmények Mesterem újabb versei. Fáj a meztelen hús és vér jajgatása annak a költőnek a tollából, ki mint az érzéketlen magasságok közönye vált szinte sajátommá.*”

Sárközi Györggyel vitatkozik ILLYÉS GYULÁNAK címzett verse értelmezéséről. „*Megbocsáss, de az Illyéshez írt verset félreértetted*”, írja magabiztosan. A vers szövegét és Weöres értelmezését lásd 494–495. számon az EGYBEGYÜJTÖTT LEVELEK-ben. Illyést őszintén becsüli, de félti a politikai eseményekbe közvetlenül beavatkozó költők méltatlan utókorától. Weöres költészetében vannak politikai és akár aktuális-közéleti hozzászólások, de önmagát is óvta attól, hogy egy párt vagy mozgalom szócsövének mutakozzék.

Saját nemzedék társaival úgy társalog, mint rangidős testvér. A közös tervezés, a sikereknek való örvendezés, a művek cseréje közepette mindig kimondja nemtetszését vagy korrektív javaslatát. Kiss Tamást hosszan korrepetálja (levélben) a francia kiejtés és verselés szabályairól, valamint az eredeti formához hűséges műfordítás elvéről. Neki küldi azt a szentenciózus üzenetet is, hogy „*a rutin a legkönnyebben megszerezhető, de okvetlenül megszerezni való dolog*”. Az alkalmi leckétől rövid úton jutunk el a tömör igazsáig.

Egyik költőtársát arra kell figyelmeztetnie, hogy nem köszönte meg időben a Baumgarten-díjat Basch Lórántnak és Schöpflin Aladárnak, de a következő bekezdés már remekművű tanulmányvázlat az újfajta rímelésről. A baráti bensőség élet veszi a kritikának, Weöres tanácsai lappangó vagy kifejtett esszékké kristályosodnak. Egyenes, a partnernek-barátnak jót-rosszat nyíltan a szemébe mondó modora az apológéta és a szervező szerepén túl nemzedéke pedagógusává emeli Weörest. Ha őt bírálják, a Fülep kapcsán már említett rábólíntást választja, nem kongeniális kritikusok, sőt irodalompolitikusok gyatra szövegeire reflektálva is. Hát még, ha Halász Gábor formátumú és

műveltségű bírálóval kerül szembe. „*Kritikai kötelességét teljesítette – írja róla valahol –, bárcsak minden magyar kritikus mindenkivel kapcsolatban mindig őszintre voltna.*”

A modern költészetben és irodalomelméletben középponti probléma a személyesség és személytelenség dilemmája. Weöres a *poeta sacer* eszményét őrzendő, nemcsak a direkt politizálástól félti a költőt, hanem a magánéleti fájdalmak-örömök tematizálását is korlátozná. „*Az individuális líráról az egzisztenciális lírára való átnyergelés*” programját követi és terjeszti. Az objektív líra elmélete nálunk a korai Babits–Juhász–Kosztolányi-levelezés közreadása (1959) után került a kutatás előterébe – Weöres már 1946-ban részletesen kifejti Csorba Győzőhöz intézett levelében. „*Élesen válaszd szét Magadban a személyi érzések világát, mely a körülmények habjain úszik, s az alatta lévő változatlan tüzi és fényü világot*”; a költészet ne önkifejezés legyen, „*hanem a természetfölötti világ megnyitvá-nulása a költőn, mint médiumon keresztül*”. Az elmélethez csatolt módszertan saját akkori ars poeticáját foglalja össze, de mások számára is követhető eljárást körvonalaz: „*ne legyen témád, hanem vegyél alapul egy határozatlan hullámozást, és bízd erre a hullámozásra, hogy alakítsa önmagát verssé; vegyél alapul egy tárgyaltalan kompozíciót, s ezt töltsd ki szavakkal, fény-nyel, árnyval, változatos futamokkal, s így kompozíciódat az örök áram fogja teletölteni*”.

Nehéz nem észrevenni ebben a gondolkodásmódban az absztrakt képzőművészet és a modern zene világából származó sugallatokat. Weörest nem egy vita során éppen ezeknek a társművészeteknek a beavatottjai védték meg, jobban megértették törekvéseit, mint tudós vagy publicista irodalmárok. Amikor például egy értelmetlennek titulált verséről kezdeményeztek rosszhiszemű vitát, csak Pátzay Pál, Kassák Lajos és a hegedűművész Zathureczky Ede állt ki mellette. Az utóbbitól idézek: „*Kétségtelen, hogy alig ismerék költőt, aki szavak gondolati összefüggésének feláldozása árán is ilyen mértékben közeledne a zene alapelemeihez: a ritmushoz, a dallamhoz és a hangszínhez. Ezt a zenei tényezőt még kifejezőbben találhatjuk meg olyan költeményben, amely a fantázia nyelvén íródott, és amelynek egyetlen szavát sem képezte meglévő nyelvből.*”

Költői célkitűzésének eredetét és rokonságát a XIX. század végi és a XX. századi modern világművészetben kereshetjük, Weöres olykor éppen ezzel a „beismeréssel” inti le egyedülálló nagysága mitizálóit. Elméletének és gyakorlatának sarkalatos pontjai az összművészeti törekvés és a műalkotás élő közegben való megszólaltatása és megjelenítése. Ezért érdeklí annyira a prózai, a báb- és az operaszínház. Szeretett (volna) zenészekkel, díszlettervező képzőművészekkel, nagy színészekkel és mesterségüket jól ismerő szakemberekkel együtt dolgozni. Több drámai művét operának szánta, versvázlatai néha grafikára, máskor kottára emlékeztetnek. Színpadra képzelt művei nem realizálódtak méltóképpen, többségük nem került színre, még folyóiratbeli közlésüket is akadályozta a cenzúra. Joggal írja Bata Imre, hogy Weöres művei közül éppen a színjátékokat sújtotta legbrutálisabban az alkotómunkának ártalmas „*erőszakos, durva beavatkozás*”.

Idetartozik az a szívós küzdelme is, amelyet az elit és a közérthető művészet sznob megkülönböztetése ellen folytatott. Gyakran fejére olvasták az elefántcsonttoronyba húzódás vádját, de ezt a gyanúsítást sokszorosan cáfolja (anélkül, hogy az elvont, nehezen érhető, sőt akár az érthetetlen verset megtagadná). 'Gyermekköltészetként' emlegetett sorozatait érett versolvasóknak is szánja; nem érteni kell a verset, hanem átélni, felüdülni tőle, életigenlést méríteni belőle. Közérthető, akár banális témáktól sem fordul vissza. A tárgynál jobban érdeklí az előadás, a játék, a modor, a formába öntés.

A legtöbb költő szereti titokban tartani megírásra váró terveit, nem szívesen nyilatkozik félkész munkáiról. 1945-ig Weöresre az ellenkező stratégia jellemző: harsogva szétkiáltja, min dolgozik és min gondolkodik, sőt azt is, milyen poétikai, műfaji, akár

verstani újítás foglalkoztatja. Őszintesége a zseni tékozló nagyvonalúsága. Ha akad valaki, aki a leleményét előbb és jobban tudja hasznosítani, rajta, szabad a pálya, csak a közérdekű teljesítmény ne sikkadjon el.

Többször esett szó verstani beavatottságáról. Rengeteget tudott a vers és a próza funkcionális különbségéről, játszi könnyedséggel fordította magyarra a legnehezebb európai és ázsiai (kínai, indiai, szibériai) metrumban írott verseket. A műfordítás hozadékát persze saját költészetében is kamatoztatja, fordítói műve, ahogy Nemes Nagy Ágnes megjegyzi, egy „*magasköltészet egyetemére*” készít elő. Számára a verselés a nyelvek rugalmasságának, teherbírásának mércéje. A ritmikai invenció a nyelv adottságára támaszkodik. Weöres magyarsága szorosan kapcsolódik az anyanyelv iránti csodálatához. Több világnyelv (legalább passzív) ismeretében kétely nélkül állítja, hogy a magyar hajlékonyabb, gazdagabb, árnyalatosabb, mint a többi.

Nyelvszemléletét Fülep Lajos purizmusa is meghatározta. Fülep irtózott a germanizmusoktól és más idegenszerűségektől, nagy írók hozzá került kézírataiban is megjelölte őket. Weöres másik mestere, Füst Milán szenvedélyesen érvelő vitába szállt Füleppel, amikor az a FELESÉGEM TÖRTÉNETE nyelvét pesti zsargonnak, a jiddis egyik dialektusának bélyegezte. Weöres a rá jellemző, alig észrevehetően ironikus alázattal elfogadta (bár tudtommal nem mindig követte) a nyelvtisztogató tanácsokat. Doktori disszertációja korrigálása után mindenesetre őszintének hat Zengővárkonyba címzett mentegetőzése és köszönete: „*Sajnálom és restellem, hogy vesződésget és bosszúságot okoztam magyartalanságaimmal és dilettáns filozofálásommal; talán javamra bírom fordítani a leckét.*”

A GÉNIUSZOK mikrociklusában két eszményi portrét jelenít meg: A BORÚS alcíműt Fülep Lajosról mintázta, A NYÁJAS-t Kodály Zoltánról. Az elsőben az emberiségnek gyógyírt hozó dajka, orvos archetípusát eleveníti föl, de az önsorsrontó emberiség baljós jövőjének víziójától árnyékolva. Őszövetségi próféták kesergése újul meg az utolsó sor végsőkig tömörített látteleletében: „*erőszakosság a ti bajotok*”. Az újszövetségi örömhírt hirdető Kodály-hommage Pannónia vigasztalására íródott, de belőle sem hiányzik a megváltáshoz nélkülözhetetlen önfeláldozás motívuma. „*Itt minden lépést én vettem magamra, / alágördül vérem szőnyege.*” A múltért felelős és a jövőnek adós emberiségért és magyarságért vállal harcot a két géniusz. Méltó szellemi társukként csatlakozik közéjük a 100 éve született Weöres Sándor.

Kőrízs Imre

FATALIGA

Nyikorog a fataliga kereke a tereken, az utakon, az alagutakon tova, mákonyos árnyakon átoson a venyige álma, a panyiga, a Sanyika, a bálna, a fataliga viszi le a távoli fekete vonatokat, a kefelevonatokat, a kottavonalakat, a lakatokat, a katonalovakat, a bábéli, Bab el Mandeb-i, mandulaszemü, eperillatu lányokat a keserü vizekig, a horgas, kormos körmű, feketeszín erezetü kezeivel evezőt ladikigazítón le-fel emelő, kuszaüstökü cháróni kormányos tutajára.